

O‘SMIRLIK DAVRIDA YUZAGA KELADIGAN XARAKTER AKSENTUATSIYASINING
PSIXOLOGIK TA’SIR MEXANIZMLARI

Universitu of business and science Pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
Jurayev Xaydarjon Odilboyevich

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2585-8439>
haydarbekjurayev@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davrida yuzaga keladigan xarakter aksentuatsiyasi va uning psixologik ximoya mexanizmlari psixologik xususiyatlari shaxsning xulq-atvorida namoyon bo‘lishning nazariy jihatdan chetel olimlari tomonidan ushbu muammoni o‘rganilishi.

Kalit so‘zlar: xarakter aksentuatsiyasi , deviant, astenik, sikloit, shizoit, psixika, ekstyoge, emansipatsiya, inqiroz, ijtimoiy muxit.

Abstract: this article covers the psychological mechanisms by which character accentuation which occurs today in adolescence, affects the deviant-behavioral formation of types, and the study of this problem by chetel scientists.

Keywords: character accentuation , deviant, asthenic, cycloit, schizoite, psyche, extyoge, Emancipation, crisis, social .

Аннотация: в данной статье освещаются психологические механизмы влияния акцентуации характера, возникающей сегодня в подростковом возрасте, на девиантно-поведенческие формирования типов и исследуется данная проблема учеными .

Ключевые слова: акцентуация характера, девиант , астеник, циклоит, шизоит, психика, экзистенция, эмансипация, кризис, социальная среда.

KIRISH

Hozirgi vaqtda jamiyatimizdagi yoshlarga qaratilayotgan e’tibor doimiy ravishda kuchayib, davlat siyosati darajasiga ko‘tarilmoqda. Endigina boshlangan o‘smirlik davri an’anaviy ravishda psixologik va ijtimoiy nuqtai nazardan eng qiyin deb hisoblanadi. Xarakter bu insonning boshqa odamlarga va amalga oshirilayotgan faoliyatga munosabatini belgilaydigan barqaror shaxsiy xususiyatlar to‘plami. Xarakter faoliyat va muloqotda namoyon bo‘ladi, insonning xatti-harakatlariga o‘ziga xos, individual hususiyatlarini o‘z ichiga oladi. Xarakterni shakllantirish davrida uning tipologik xususiyatlari shu qadar aniq ifodalanganki, shaxs uchun hayotiy tajriba yo‘qligiga qaramay, ular ba’zan psixopatiyaga, ya’ni patologik xarakterli anomaliyalarga o‘xshaydigan ijtimoiy hayoti davomida xulq-atvorida xatti harakatlarni amalga oshiradi. Bunday xususiyatlar odatda ushbu yosh davrida vaqtincha yoki davomli kuzatilishi mumkinligini tadqiqotchilar tomonidan bayon etilgan. bu “o‘smirlik davrining o‘zgaruvchan aksentuatsiyalari” haqida gapirishga imkon berdi (Lichko A. E., 1977).

O‘smirlik davrida ijtimoiy, fazoviy, shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlar – shaxsiy avtonomiya kuchayadi, bu oila, jamiyat, shuningdek “yolg‘izlik” va “yolg‘izlik” tushunchalarida chuqur o‘zgarishlarga olib keladi. O‘smirlik davrida yolg‘izlik hissi yoshg a bog‘liq qiyinchiliklar, shaxsning psixologik shakllanishi jarayoni va shuning uchun tengdoshlar bilan muloqotga bo‘lgan ehtiyojning asosiy sababi va guruhdagi manfaatlar va rollarning ijtimoiy ahamiyati bilan bog‘liq. Shaxslararo munosabatlar sohasini shakllantirish hissiy qo‘zg‘aluvchanlik sharoitida amalga oshiriladi, shu jumladan hissiy tajribalarning katta barqarorligi, qo‘rquv va xavotirni namoyon qilish, qarama-qarshi

his-tuyg'ularning oldini olish yoki umuman yo'qligi, shuningdek, nafaqat baholash bilan bog'liq bo'lgan tajribaning paydo bo'lishi, balki sodir bo'layotgan voqealarni anglash. O'tgan asrning ikkinchi yarmida, ya'ni 1968 yilda nemis psixiatri K. Leongard "aksentuatsiya" tushunchasini kiritdi. U buni me'yordan chetga chiqish, individual xususiyatlarning haddan tashqari ko'payishi deb ta'rifladi. To'qqiz yil o'tgach, 1977 yilda sovet olimi A. E. Lichko aniqroq va torroq atamani "xarakter aksentuatsiyasi" dan foydalanishni taklif qildi. Aynan shu ikki olim (K. Leongard va A. E. Lichko) psixologik fanga bebaho hissa qo'shib, aksentuatsiyalarning yaqin, bir-birini to'ldiruvchi tushunchalari va tasniflarini ishlab chiqdilar.

Xarakter aksentuatsiyasi-bu shaxsiy xususiyatlarning haddan tashqari ifodasi. Aksentuatsiya insonning ichki dunyosidagi kelishmovchilik va nomutanosiblik belgisidir.

ADABIYOT TAHLILI VA METODOLOGIYASI

O'rganilayotgan muammo o'smir va o'spirinlarda xarakterning o'zgaruvchanligi va ularda deviant xatti-harakatlarning turli shakllarining paydo bo'lishi, shuningdek ularning namoyon bo'lishi bilan bog'liq. Ushbu masala boyicha ko'plab olimlar o'z tadqiqotlarini o'tkazdilar, ular orasida quyidagilarni ta'kidlash mumkin: "universitet talabalarining aqliy moslashuvi omili sifatida shaxsning aksentuatsiyasi " Turyapina Irina Vladimirovna, Sankt-Peterburg, 2016;" xarakter psixologiyasi "(darslik) Marina Valerevna Shamardina, Irina Aleksandrovna Ralnikova, Elena Anatolyevna Petuxova, Barnaul, 2020; " deviant xulq-atvor o'rganilayotgan muammo o'spirinlarda xarakterning o'zgaruvchanligi va ularda deviant xatti-harakatlarning turli shakllarining paydo bo'lishi, shuningdek ularning namoyon bo'lishi bilan bog'liq. Ushbu masala bo'yicha ko'plab olimlar o'z tadqiqotlarini o'tkazdilar, ular orasida quyidagilarni ta'kidlash mumkin: universitet talabalarining aqliy moslashuvi omili sifatida shaxsning aksentuatsiyasi "Turyapina Irina Vladimirovna, Sankt-Peterburg, 2016;" xarakter psixologiyasi " (darslik) Marina Valerevna Shamardina, Irina Aleksandrovna Ralnikova, Elena Anatolyevna Petuxova, Barnaul, 2020; " deviant xulq-atvor. Psixologiya" I.M. Hakimova, o'quv qo'llanma, Toshkent, 2014.

Biz o'rganilayotgan muammo bo'yicha adabiyotlarni nazariy ko'rib chiqdik va tadqiqotning uslubiy asoslarini aniqladik. Maxsus adabiyotlarni o'rganish jarayonida biz o'spirinlarda aksentuatsiya turlari va ularning faoliyatdagi namoyon bo'lishi ongsizlik va ong, shuningdek turli xil hissiy munosabatlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar doirasida xatti-harakatlarning buzilishining oldini olishga qaratilgan normal mexanizm sifatida belgilanadi degan xulosaga keldik.

Nemis olimi K. Leongard tomonidan taklif qilingan aksentuatsiyalarning birinchi ilmiy tasnifi ham xarakter tipologiyasidir. Bu shaxsning atrofdagi odamlar bilan muloqot uslubini baholashga asoslangan.

K. Leongardning so'zlariga ko'ra, o'n ikki turdagi aksentuatsiyalarning qisqacha tavsifi quyidagicha: Gipertimik faol, ochiqko'ngil, faol, mas'uliyatsiz, ziddiyatli, asabiy, distimik jiddiy, vijdonli, adolatli, passiv, sekin, pessimistik. mis olimi K. Leongard tomonidan taklif qilingan aksentuatsiyalarning birinchi ilmiy tasnifi ham xarakter tipologiyasidir. Bu shaxsning atrofdagi odamlar bilan muloqot uslubini baholashga asoslangan.

K. Leongardning so'zlariga ko'ra, o'n ikki turdagi aksentuatsiyalarning qisqacha tavsifi quyidagicha: Gipertimik faol, ochiqko'ngil, faol, mas'uliyatsiz, ziddiyatli, asabiy. distimik jiddiy, vijdonli, adolatli, passiv, sekin, pessimistik, sikloid gipertimik va distimik shakllarda navbatma-navbat namoyon bo'ladi.

Hayajonli vijdonli, g'amxo'r, janjalga moyil, hukmron, asabiy, jahldor, instinktiv maqsadli irodali, talabchan, shubhali, ta'sirchan, qasoskor, rashkchi. Xavotirli do'stona, ijro etuvchi, o'zini tanqid

qiladigan, uyatchan, qo'rqinchli, itoatkor. Hissiy mehribon, rahmdil, adolatli, ko'z yoshlari, haddan tashqari himoyasiz va g'amxo'r, namoyishkorona ochiqko'ngil, g'ayrioddiy, xarizmatik, o'ziga ishongan, xudbin, behuda, maqtanchoq, ikki yuzli, aldashga moyil. Ekstrovert toifasidagi shaxs doimiy ravishda faolligi bilan yon atrofdagi shaxslarga nisbatan o'zining aktiv ligi va ishchanligi bilan namoyon bo'ladi, bu esa xarakter aksentuatsiyasini ijtimoiy xayotida namoyon bo'lishligni tasdiqlaydi.

NATIJALARNI TAHLIL QILISH

A. E. Lichkning fikricha, xarakter aksentuatsiyalarini tasniflashning o'ziga xos xususiyati shundaki, o'smirlar va yigitlarning deviant xatti-harakatlarini kuzatish asosida qurgan. Uning konsepsiyasining nazariy asosi K. Leongard va sovet psixiatri P. B. Gannushkinning ishlari bo'gan.

A. E. Lichko o'smirlar bilan ishlagan, ammo o'z konsepsiyasini bu yosh doirasi bilan cheklamagan.

A. E. Lichkoga ko'ra xarakter aksentuatsiyalari turlarini tasniflash:

Gipertimik tur haddan tashqari faol, harakatchan, xushmuomala, quvnoq odamlar. Ularning kayfiyati, qoida tariqasida, har doim ko'tariladi. Shu bilan birga, ular notinch, uyushmagan, ziddiyatli, oson, ammo yuzaki ishtiyoqli, o'ziga haddan tashqari ishongan, o'z qobiliyatlarini haddan tashqari oshirib yuborishga moyil, maqtanchoq. Shovqinli kompaniyalar, hayajon va xavfni yaxshi ko'radilar. Sikloid turi bunday holda, gipertimiya bir-uch hafta davomida kuzatiladi, so'ngra subdepressiya (engil depressiya) bilan almashtiriladi. Ko'tarilgan va tushkun kayfiyatning doimiy o'zgarishi ushbu turdagi nomni keltirib chiqardi. Ko'tarilish davrida bunday odamlar quvnoq, tashabbuskor, ochiqko'ngil; kayfiyat o'zgarganda ular qayg'u, befarqlik, asabiylashish va yolg'izlikka intilishni namoyon etadilar. Subdepressiv bosqichda ular tanqidga va eng kichik qiyinchiliklarga keskin munosabatda bo'lishadi.

Labil turi kayfiyatning keskin va ko'pincha oldindan aytib bo'lmaydigan o'zgarishi bilan ajralib turadi. Buning sababi har qanday kichik voqea bo'lishi mumkin. Tushkunlik holatida bunday odamlar yaqinlaridan yordam so'rashadi, yolg'iz qolmaydilar, yordam so'rashadi, tasalli izlaydilar. Shaxs ta'sirchan, sezgir, boshqalarning munosabatini nozik idrok etadi. Ular hamdardlikka moyil, mehribon, yaqinlariga chin dildan bog'langan.

Asteno-nevrotik turi intizomli va mas'uliyatli, uyushgan, ammo tez charchagan, ayniqsa aqliy zo'riqish yoki raqobat sharoitida. Asabiylashish, shubhalanish, kayfiyatning pasayishi, gipoxondriya va hissiy buzilishlar xarakterlidir.

Sezgir turi juda sezgir, empatik va zaif shaxslar, quvonch, qayg'u va qo'rquvni keskin boshdan kechirishadi. Kamtarin, boshqalarning oldida uyatchan, lekin yaqinlari bilan ochiq va ochiq. Ko'pincha ular o'z-o'zidan shubhalanish, o'zini past baholash va pastlik kompleksidan aziyat chekishadi. Ular burch, sharaf, axloqiy talablar va mehnatsevarlikning rivojlangan tuyg'usi bilan ajralib turadi. Ular do'st bo'lishni va sevisini bilishadi.

Psixastenik turi fikrlash, falsafa, introspektsiyaga moyil bo'lgan intellektual rivojlangan odamlar. Ularning fe'l-atvori pedantriya, xotirjamlik, ehtiyotkorlik va ishonchlilikni qat'iyatsizlik, jiddiy mas'uliyatdan qo'rqish va o'z-o'zidan yuqori talablar bilan birlashtiradi.

Shizoid turi yopiq, ichki dunyoda yashaydigan, barqaror xayol va qiziqishlarga ega. Ular yolg'izlikni afzal ko'rishadi, sovuqqonlik, vazminlik va befarqlik bilan ajralib turadilar, boshqalarning his-tuyg'ularini yomon tushunadilar va o'zlari boshqalar uchun tushunarsiz bo'lib qoladilar.

Epileptoid turi shafqatsiz, hukmron, xudbin, g'azabga moyil. Kayfiyat odatda og'riqli, g'amgin. Ular rashk, mayda-chuyda, pedantizm, rasmiyatchilik, aniqlik, ehtiyotkorlik va ehtiyotkorlik bilan ajralib turadi.

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-10

Histeroid turi teatrlik, pafos, hasadga moyillik aniq ifodalangan. Bunday odamlar e'tiborni, maqto'vni, hayratni xohlashadi, taqqoslashlarga o'zlarining foydasiga toqat qilmaydilar.

Barqaror bo'lmagan tur beparvo, dangasa va bo'sh odamlar, odatda o'qish yoki ishlashga qiziqishsiz, faqat dam olish va o'yin-kulgiga intilishadi, kelajak haqida o'ylamaydilar. Ular mutlaq erkinlikni xohlashadi, cheklovlarga toqat qilmaydilar.

Konformal turi guruh manfaatlari uchun hamma kabi o'ylashga va harakat qilishga intilayotgan opportunistik shaxslar. Do'stona va ziddiyatsiz, ammo mustaqillikdan mahrum. aror bo'lmagan tur beparvo, dangasa va bo'sh odamlar, odatda o'qish yoki ishlumkin.

A. E. Lichkoning aksentuatsiyalari tasnifi bizning davrimizda dolzarb bo'lib qolmoqda.

Sikloid turi. Birinchi marta Kretschmer (1921) tomonidan tavsiflangan va psixiatriya tadqiqotlarida ishlatilgan. Gannushkin (1933) "sikloidlar" guruhiga psixopatlarining to'rt turini kiritdi: "konstitutsiyaviy depressive", "konstitutsiyaviy qo'zg'aluvchan" (gipertimik), siklotimik va hissiy-labil. O'smirlarda ikkita variant mavjud tipik va labil sikloid. Subdepressiya davrida befarqlik, asabiylashish, ertalabki letargiya, faoliyatning pasayishi xarakterlidir.

Karl Leongard shaxsiyat turlarining taniqli tasnifini ishlab chiqdi va A. E. Lichko uni o'spirinlarga nisbatan moslashtirdi. Ikkala yondashuv ham aksentuatsiyalarning mohiyati to'g'risida umumiy tushunchani saqlab qoladi bu shaxsning muayyan hayotiy qiyinchiliklarga nisbatan sezgirligi va tanlangan zaiflik. Qulay sharoitlarda bunday xususiyatlar iste'dod va iste'dodning rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin.

Xarakter aksentuatsiyalari ayniqsa o'smirlar va yoshlarda (50-80%) keng tarqalgan. Ularni aniqlash uchun maxsus psixologik testlar, masalan, Leongard Shmishek testi qo'llaniladi. Urg'u berilgan shaxslarning xususiyatlarini tushunish aloqa va tarbiya amaliyotida katta ahamiyatga ega.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, xarakterning aksentuatsiyasi uni oddiy odamdan ajratib turadigan shaxsiy xususiyatdir. Muayyan talablar asosida xarakter aksentuatsiyasini tashxislash turli xil salbiy holatlarning oldini olishga imkon beradi. Bu o'smirlik davrida eng aniq namoyon bo'ladigan xarakter aksentuatsiyalari. Ushbu psixologik xususiyatlar yuqori o'zgaruvchanlik bilan ajralib turadi: o'smir va o'spirinlarda yuqoridagi aksentuatsiya turlari ijtimoiy sharoitlar va oilaviy muhit ta'sirida ijobiy va salbiy yo'nalishda shakllanadi. Ularga o'spirinning muhiti, uning faoliyati jarayoni, shuningdek do'stlar doirasidagi munosabatlar ierarxiyasi ta'sir qiladi.

Aksentuatsiyaning ayrim turlari salbiy namoyishlar va psixopatiyalarga moyil bo'lib, bu ma'lum darajada o'smir o'g'il va qizlarda o'rganish va bilimlarni o'zlashtirish motivatsiyasining pasayishiga olib keladi. Bunday psixologik jarayonlar va xarakterdagi o'zgarishlarning oldini olish uchun, birinchi navbatda, o'spirinlarga to'g'ri yondashuv zarur, bu yoshdagi inqiroz davrlarini etarli darajada tushunish, ota-onalar va o'qituvchilar haddan tashqari bosim o'tkazmasliklari, balki ularning muloqotga bo'lgan ehtiyojini qondirishlari, ular bilan ishonchli ohangda gaplashishlari, tajribalarini tinglashlari muhimdir. Ushbu yondashuv bostirilgan ichki tajribalarni tashqariga chiqarishga yordam beradi va o'smir va o'spirinlarda norozilik va deviant xatti-harakatlarning paydo bo'lish xavfini kamaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. АКЦЕНТУАЦИИ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР ПСИХИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ ВУЗА Тюряпина Ирина Владимировна Санкт-Петербург 2016,
2. ПСИХОЛОГИЯ ХАРАКТЕРА Учебное пособие Марина Валерьевна Шамардина, Ирина Александровна Ральникова, Елена Анатольевна Петухова Барнаул 2020

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-10

3. Deviand xulq-atvor psixologiyasi I.M.Xakimova O`quv qo`lanma Toshkent 2014
4. <https://nikifilione.ru/uz/dominiruyushchie-cherty-haraktera-podrostka-sochetanie-razlichnyh>
5. Odilboyevich, J. H. (2023). SHAXS XAYOT DAVOMIDA PSIXOLOGIK HIMOYA MEKANIZMLARINING ORNI VA AXAMIYATI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 16(2), 128-133.
6. Jurayev, X. O. (2023). O 'SPIRINLIK YOSHIDA SHAXSDA STRESSLI VAZIYATLARDI INDIVIDUAL KOPING STRATEGIYALARNING O 'RNI VA AXAMIYATI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(4), 512-515.
7. Odilboyevich, J. X. (2025). SHAXS XARAKTERIGA TASHXIZ QO 'YISHDA PROFAYLING METODINING PSIXOLOGIK JIXATLARI. *Advances in Science and Education*, 1(03), 77-79.
8. Gulmira, B. (2019). Semantic and psychological relationship of Envy and Jealousy. In *Bridge to science: research works* (pp. 174-176).
9. Nishonova, Z. T., Xodjaqulova, D. I., Djumaboyeva, M. B., & Baykunosova, G. Y. (2013). Kichik maktab yoshidagi bolalar xavotirlanish psixokorreksiya da ertak terapiyasidan foydalanish uslubi yati.
10. Yuldibayevna, B. G. (2020). Masofaviy ta'limdagi talaba shaxsini tarbiyalashda psixologik tavsiyalar. *Science and Education*, 1(1), 454-457.